

בשורת המהלך החדש בספרותנו

מאת א. ב. יפה

לש. צמח —
 חתן פרס ביאליק
 בשנת 1918, עם גמר מלחמת העולם, נסתמן בצורה ברורה הצורך לערוך רביזיה במערכות ספרותנו, לבחון מחדש את ערכיה לאור הנסיון והמציאות החדשה, "לנתח אלילים" ולברוא "אלי לים" חדשים. היתה זו שעת שידוד מערכות בעולם כולו; אמונות ישנות, ודאיות הקיימות מאז, בטחון באידיאלים הומאניסטיים כי לא יכזיבו — פינו מקומם למבוכה, לחרדה, לספקנות. באמונות ובספרות נתערער הסגנון המר-צק, הריאליסטי, ובמקומו השתלט השיר-טוט האימפרסיוניסטי, הסובייקטיבי. הסופרים שעולמם הרוחני היה מעוגן במאה התשע-עשרה עסקו ברישגלי "גורל העם", מתוך אמונה ותקווה כי בכוחם להושיע, לשנות, לתקן. הסופרים החדשים, בעיקר הצעירים שבגרו בעצם שנות המלחמה, פנו עורף לספרות הדידאקטית, מאחר שנכחו לדעת כי כל מאמצייה בעבר עלו בתהו, — ומעתה הסתגרו בחוג האינדיבידואליזם הצר, סלדו מפני כל מגמה חברתית וציבורית מוגדרת. במקום לתת דעתם על עניי הכלל, להרחיב את תודעתם הפוליטית והסוציאלית, הם צללו בתהומות ה"אני", הסתגרו בד' אמות של הווייתם האינדיבידואלית. ונטיה זו השתקפה גם בסגנונם הרסוק והשבור, סגנון של גישושים וחפשושים אחר בטוי מתאים לאותן הוויית נסתרות ומעורפלות שהעלו מנבכי הנפש. את המגמה הראשונה ייצגו בספרותנו מנדלי, ביאליק, ש. בן ציון ואחרים. את השנייה — ברדי צ'בסקי, ברנר, גנסין, שופמן הצעיר ועוד.

★

שני קבצים ספרותיים שיצאו לאור באודסה בשלהי מלחמת העולם הראשונה שיקפו תמורת אקלימים זו בספרותנו. שניהם — "ארץ" ו"משואות" — עמדו בסימן מרד הצעירים, שעדיין לא התגבש די צרכו. אך כבר נסתמן כיוונו הכללי.

הקובץ "ארץ" יצאלאור על ידי קבוצת סופרים קטנה, שבתוכה נמצאו מיטב הכשרונות הצעירים והתוססים של הספרות העברית באותו זמן: ש. צמח, א. שטיינמן, י. קרני, אביגדור פויארשטיין (המאירי). בראש הקובץ כתוב לאמור:

"בגשתנו לעריכת המאסף "ארץ" היה בדעתנו לרכז בו את רוב הסופרים הצעירים ולהבליט בזה את דרכיה ושיאיפותיה של ספרותנו הצעירה. לדאבוננו הרב, מפני המאורעות הפוליטיים לא עלה בידינו לבצע את מחשבתנו במלואה".

אך גם בצורתו הקיימת מהוזה קובץ זה אספקלריה גאמנה להלך-הרוחות בקרב "הספרות הצעירה" בתהזמן. הדבר משתקף קודם-כל ב"הקדשות", אותן פואמות בפרוזה בנוסח התקופה, שהופיעו בקובץ. מהן אנו למדים לדעת מי היו היוצרים הנערצים על עורכי הקובץ. ש. צמח וא. שטיינמן מקדישים דבריהם לאברהם מאפו ש"זהב חלומותיו התועה בשמי קדם ובין ערפלי-טוהר" ... ש"בור-אהבתו ספוג רעד קודש ושלות-תום" ... יהודה קרני מגלה הערצתו למיכה יוסף לבנזון ש"מרד פי הדור. יזו לא היתה מרידה באבני בליסטראות, זו היתה טענת הנפש העלובה. זו היתה הקינה הדקה והנהימה החשאית של הנשמה השרויה בצל. זה היה כאב הפרט. יקיצת ההשגחה הפרטית".

בטויים כגון "הנפש העלובה", "הנשמה השרויה בצל", "ההשגחה הפרטית", — הם מאותו הזמן... אביגדור פויארשטיין כותב בהקדשתו למיכה יוסף

ברדי צ'בסקי: "שלושת מלאכין ילוונו בחיים: עינך העתיקה, עין בן הסיני, הפותחת את שמינו להביט בזיו-שדי ולהתחטא לפניו על גאולת הגאור-לות, הבוששת לבוא; יאושך הקדוש, המניב והמגרה, המנסר בלבנו וקורא לקרב; ושירת לבבך, ניבך זה הפלא; סימפוגית ההווייה העברית הלזו, ספוגת כל תום ויפי כל יופי; צער בן-אדמות רווי חלב-אם ועסיס, דם-קרבנות, המשכור לברכה".

א. שטיינמן מקדיש דבריו לפריש-מן הלוחם, שהוא "בעל לב טהור, רוח שואף יופי ולשון — חרב חדה". בפנותו אליו ישירות הוא אומר: "שנאת אמרים ריקים ותבו להמון ננסים מרקדים בין חללים אשר בחרבות ומרמים עולם בכזבון תרועותיהם. ובאפס רחמים קרעת מסוות מעל פרצופים בלים ותצג לבבות חללים לראויה".

"הרבית שונאך למשוש נפשך, אשר השליכו עליך שקוצים וימטירו דיבות למען חלל שמך. ואנחנו ידענוך, הלוחם, ונכר גדלך, גזה, גזה עליו מטללי לבנו עד אם נרחצנו מן הדיבות ונגישך אל הבאים מטוהר ומקודש".

בנוסח ובסגנון דומה פונה ש. צמח אל י. ח. ברנר, ומנסה למצות את עיקר "בשורתו" בשורות אלה: "ידעת לעורר לבבות ישנים; ידעת גם לאסור קרב. ומרוב מלחמה קרעת את נפשך לקרעים ובין בתריה תצעד עקוב-מדם ואכול-מכאובים. וכפרפר שלהבת עם רוח סערה אשר תקום לכבותה, כן יפרפרו גתחי גש-מתך".

"וברמוס עליהם רגלך הלאה הלוא זעקת חמס וזעקו. קולם שמענו מרחוק ונאתה אליהם. ובפרצים אשר פרצת בספרותנו נעלה. נעלה אתך יחד וגם נוכל".

ובדבריו על ג. שופמן משווה אותו ש. צמח ל"לוטש אבני-חן המוציא מגושי חומר רשפי-אש ושלל צבעים". הצוננות של שופמן היא רק למראית-עין: "אמרנו שכבות-קרח — ומתחתן יפכו מים חיים..."

ואחרון אחרון: א. ב. גנסין שמעריצו א. שטיינמן מתאר אותו בלשון ציורית זו: "משורר אסור באויקים, מנגן לשפת עבר, חתן חולה של הכלה ספרות, כנתל כווד אולי חייך... נע ונד היית, זר לרעיק. — — אפס לנו, מעריצין היית קדוש, קרבן זמרה, אשר נפלו חלל לכבוד העולם. קול מבשר ואת לבאות, עקב אשר אתה ראשון שרת לנו, כאב אנוש עלי אדמות".

★

הדור חיפש לעצמו "אבות", בצלם יחסה ומהם ישאב עידוד והשראה. פרשה זו — המשך והסתעפויות רבות-ענין לה גם בהתפתחותו הבאה של המהלך-החדש, על גילגוליו השונים. בשלב ראשון זה היתה ההימשכות אחרי מאפו יותר עקרונית מאשר מעשית; הסופרים הצעירים הללו וודאי שלא אמרו לכתוב עוד בנוסח "אהבת ציון". אבל הם מצאו לנכון להעמיד את מאפו כמופת של יוצר הוזה וחולם, של רומאנטיקן מר-קיע-שחקים, לעומת מנדלי הארצי, הרי-אליסטי והמציאותי יתר-על-המידה (כמו-כן, בעיניהם; הערכתנו שלנו על מנדלי היא יותר אובייקטיבית, בלתי-פארטיזאנית, ועל-כן אנו יודעים לגלות גם את גרעין השירה והחזון ביצירתו). באותו פרק-זמן הופיעו כמה וכמה מאמרים נגד מנדלי. יש להודות כי המקורגים האלה יותר משיצאו לקטר

על מנדלי עצמו, שללו את השפעתו, את "נוסח מנדלי" שהשתלט בספרות העברית באותם ימים, שללו את צימ-צומה של ספרותנו לדרך האחת הזאת, שהביאה ממילא לסתימתה של הדרך האחרת, ל"הונחת מורשת מאפו". במאסף "ארץ" נתפרסם מאמרו החדש של ש. צמח "בעבותות הווי". אם כי בעל-המאמר שולל את דרכו של הסיפור המנדלאי ואת השפעתו, אין הוא מקל ראש ב"יוצר הנוסח", ביוצק כלי הפרוזה העברית החדשה. וכך אומר צמח בראש מאמרו:

"ש. י. אברמוביץ יצר בפרוזה העברית תקופה, בית מדרש; זרק גבערי דעת יכחישו זאת. בכובד יצירתו הוא העיק על ספרותנו כעשרים וחמש שנה. אישיותו היתה ענקית, אך היא דמתה בגדלה לקורת בית-הבד ותסחט מתוך היצירה העברית החדשה את הלח, את לשד חיי אנוש, מלחמותיו, שאיפותיו, יאושו, תקוותיו ואמונתו. מה שהשאירה תקופה זאת אחריה היא מדבר שממה, תלי תלים של חפצים, חסרי חיים ושמי מון גדול בלב, שממון האוכל את נפשנו, כאכול החלודה את הברזל. אך תקופה זאת תגיע אל קצה: עמודי השיש הולכים ומתמוטטים וכל הבנין יפול תחתם לעיי חרבות. הבה איפוא ונחצוב לה אבן מצבה ונצק שמן על ראשה. תקופת מנדלי עשתה מה שעשתה, והיא לא תוסיף לעשות מעשים חדשים. הגיעה השעה להתעכב רגע ולהטיל את המבט לאחור. — — הערכת העבר, המוטל לפנינו כיום את-מול, הנה רק התאמצות וחפץ לחשוף את פני הלוט — הלוט של עתיד חי המתקרב ובא".

בעל-המאמר מודה בנכונות ההערכה הנפוצה והמקובלת על מנדלי בספרותנו, דהיינו שיצירתו היא אספקלריה של חיי היהודים ברוסיה/פרק-זמן מסוים, — אך הוא עומד על מגבלותיה של אספקלריה זו: "כי אם יבואו ויאמרו, מנדלי כותב על תנאי החיים, החיים הספציפיים, אשר היהודים היו נתונים בהם בארץ ידועה ובתקופה ידועה, וראה כנים הדברים, אבל אם יאמרו, מנדלי הוא ההבעה המקורית של הרוח היוצרת העברית, לאמור, הבעתה המוחלטת, הוא הפה לכל המדע הנפשי העברי, הוא ההתגלות האמנותית של הפנים החבוי והעמוס אשר בנשמה העברית, אמנם ישארו אמרים אלה כדעה מתהלכת בשוק וכל איש ישאה על שפתיו ובכל זאת האמת תהיה נגדה".

לדעתו של צמח "מנדלי הנו אדם בעל יכולת גדולה ורב סגולות, אשר הוציא לפועל שליחות ספרותית, שהיתה מוטלת עליו ושהיתה צריכה לשעתה ובשעתה". — —

ש. צמח יודע להעריך את התפקיד הגדול שמילא מנדלי בשעתו, ודווקא משום כך הוא מתיר לעצמו להעמידו במבחן השעה האחרת, החדשה, בתהדור הצעיר:

"יודע אני כי יצירות מנדלי הן הנסיובה אשר זרקו בדם ספרותנו, למען הצילה ממחלת המליצה אשר תקפה אותה וחזקה עליה. לראות נכוחה התאמץ, בשעה שכל העיניים טחו מר-אות. וודאי מעשה זה כביר הוא, מעשה לדורות. אפס, מה שלא נסלח לו לעולם הוא כי בהפיחו על האבק המכסה את התקופה הקודמת לו, עשה מלאכתו בפה מלא ויפריח ממנה גם את גשמתה".

המבקר תוחם תחום ברור בין סיפור-ההווי, שהוא לדעתו "חסר מטרה ופריצי ציפ", "חסר אהבת-אדם אמתי", לבין הסיפור המבקש לרדת לתהומות נפש האדם ולשקפה. שהרי "נפש האדם אינה (המשך בעמ' 6)